

POČETAK PRIJE POČETKA

Antonija Bogner-Šaban

Činjenica je da Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku kontinuirano djeluje od 7. prosinca 1907. No isto je tako činjenica da još uvijek nisu posve rasvijetljene neke od kulturalnih sastavnica koje su pridonijele njegovu profesionalnom početku. Stoga je neophodno rekapitulirati zaključke dosadašnjih istraživanja zbog donekle divergentnih, a ponekad i ideološki usmjerenih zaključaka, ne bi li se tako istakla važnost previđenih, u boljem slučaju tek usput spomenutih predstava koje svjedoče o autohtonosti scenske (dramske) tradicije u Osijeku već od preporodnog (ilirskog) razdoblja i njihovu grananju krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Malobrojne diletantske predstave, kojima se dosad nije poklanjala gotovo nikakva povijesna ni stručna pozornost, svojevrсно pripremaju organizacijske i repertoarne postavke Nikole Andrića, prvog intendanta Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku, 1907. godine.

Unatoč tome što se umjetnički ne mogu usporediti prvo s pojedinačnim predstavama, od 1863., a potom djelatnošću Hrvatskog kazališnog društva¹ u Splitu sve do 1918., ostvarenja osječkih diletanata pouzdani su izraz idejne osviještenosti građanstva (80% populacije je njemačkog i mađarskog podrijetla) koja u svojoj vremenskoj završnici tematski i žanrovski korespondiraju sa stajalištima moder-

¹ Antonija Bogner Šaban, »Hrvatsko kazališno društvo – povijesni i umjetnički temelj profesionalnog kazališta u Splitu«. U: *Novi sadržaji starih tema*. Kapitol. Zagreb, 2007., str. 277. – 306.

nističkog kritičara Milana Šarića² i osječkog galerista Radoslava Bačića³ (slike Vlahе Bukovca prvi se put izlažu u Osijeku poslije zagrebačkog Proljetnog salona 1897.), ali i knjižara, a doskora i tiskara – poklonika suvremenih hrvatskih pisaca (Srgjan Tucić *Pod bičem života*).

Zbog teritorijalne rascjepkanosti i različitosti procesa profesionalizacije hrvatskog kazališta, osječke diletantske predstave treba prvenstveno uključiti u srodne scenske pokušaje na području Slavonije koji su također vid otpora stranom političkom i administrativnom pritisku. Neovisno o Osječanima u Vinkovcima (povremeno i Vukovaru) krajem 19. stoljeća, točnije od 1897., postoji diletantska družina »Veseli pustinjač« koja, u skladu sa svojim mogućnostima i odazivu gledatelja, izvodi uglavnom komedije i skečeve, a organizacijski prethodi osnutku Diletantskog kazališta na čelu s Jozom Ivakićem, 1917. – dotada ravnateljem Drame i dramaturgom u osječkom Hrvatskom narodnom kazalištu. Potonji podaci novijega su datuma (dosada posve nepoznati)⁴ i zapravo su tek rubno zanimljivi za problematiku ovog teksta, ali važni su za kulturna kretanja i društveno raspoloženje koje prethodi utemeljenju Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku, posebno za repertoarni prosperitet njegove Drame.

Za razliku od sintetičke studije *Njemački muzički teatar*, u kojoj Gordana Gojković⁵ znalački rekonstruira kontinuitet glazbenih predstava u Osijeku od 1825. do 1907. godine (uglavnom operetnih s ponekom operom njemačkih skladatelja), takvo pionirsko i nadasve potrebno vrednovanje dramskog repertoara u istom razdoblju još uvijek čeka svog samozatajnog i upornog istraživača.

² Milan Šarić (Osijek, 25. rujna 1875. – Pakrac, 30. rujna 1913.) Od 1902. do 1905. zaposlen u osječkoj *Narodnoj obrani* gdje piše brojne prikaze knjiga najznačajnijih europskih i hrvatskih pisaca. Uvodi rubriku *Iz zagrebačkih novina* u kojoj se objavljuju prikazi predstava izvođenih u Zagrebu, Pragu, Beču i Njemačkoj. U pokretu moderne ključan je Šarićev programski tekst »Hrvatska književnost«, 1897.

³ Radoslav Bačić (Plaški, 28. veljače 1875. – Zagreb, 4. prosinca 1931.) Knjižar i galerist. U svojoj knjižari okupljao je osječke intelektualce i širio hrvatske ideje. Iz vlastitih sredstava tiskao je i prve publikacije o osječkom Hrvatskom narodnom kazalištu, poput *Dvadeset godina Hrvatskog narodnog kazališta*, Osijek, 1927.

⁴ Bit će prezentni i repertoarno obrađeni u monografiji *Vinkovci – kazališno središte* (radni naslov). Monografija izlazi tijekom 2008. Autor teksta i urednica monografije Antonija Bogner-Šaban.

Korpus dramskog repertoara uglavnom njemačkih (ponekad mađarskih i rijetko čeških) putujućih trupa (sve predstave prikazane na njemačkom jeziku) ipak je djelomično rasvijetljen i stručno obrađen. Temeljni povijesni oslonac su Bösendorferove,⁶ Matičeve⁷ i Firingerove⁸ rasprave, a zahvaljujući Draganu Muciću,⁹ Stanislavu Marijanoviću,¹⁰ i posljednjih godina Tihomiru Živiću,¹¹ ova problematika ima svoju aktualiziranu recepciju.

Osim povijesno poznatih činjenica o razvoju i profesionalizaciji kazališta u kontinentalnom dijelu Hrvatske (Varaždin, donekle i Zagreb) tekstovi spomenutih povjesnika specificiraju i posebnosti osječkih predstava, dajući uvid u scenske prostore (različiti dijelovi grada – Tvrđa, Gornji i Donji grad), žanrovsku vrsnoću djela (skečevi, burleske i komedije danas minornih autora, među kojima su katkad i Molièreov i poneki Shakespeareov komad – *Ukročena goropadnica* preuzet u njemačkoj preradi – kako svjedoče sačuvane cedulje u Državnom arhivu Slavonije), imena glumaca i »redatelj« (vođe putujuće trupe), izgled kostima (*bogati, građanski, nakićeni*), a najzanimljivije su indikacije o uvjetima izvedbe (*sjajno rasvijet-*

⁵Gordana Gojković, *Njemački muzički teatar u osijeku 1825. – 1907*. Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku. Osijek, 1997., str.143.

⁶Josip Bosendorfer, »Glumci na njemačkom kazalištu u Osijeku«, *Osječki zbornik*, br. II i III, Osijek, 1948.

⁷Tomo Matić, »Kazalište u starom Osijeku«, *Iz hrvatske književne baštine*. MH. Zagreb, 1970.

⁸Kamil Firinginger, »Prvih 85 godina osječkog kazališta«. U *Spomen knjiga o pedesetoj godišnjici Narodnog kazališta u Osijeku 1907.- 1957*. Osijek, 1957.

⁹Dragan Mucić, »O dosadašnjim istraživanjima najstarije kazališne prošlosti u Osijeku«. *Revija II*, 1. Osijek 1967., str. 71. – 85.

¹⁰Stanislav Marijanović, »Njemački teatar u Osijeku. Kazališni plakati i almanasi«. Zbornik *Krležini dani u Osijeku 1987 – 1990– 1991. Krležino kazalište danas, zadaci i dostignuća suvremene hrvatske teatrologije*. Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Pedagoški fakultet, Osijek; Zavod za književnost i teatrologiju HAZU, Zagreb. Osijek – Zagreb, 1992., str. 134. – 191.

¹¹Tihomir Živić, »Osijek kao njemački kazališni grad: listovnica o njemačkom kazalištu i prilikama u Slobodnome kraljevskom gradu Osijeku (1776 – 1907)«. Zbornik *Krležini dani u Osijeku 2004. Zavičajno i europsko u hrvatskoj drami i kazalištu*. Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU Odsjek za povijest hrvatskog kazališta, Zagreb: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek. Zagreb – Osijek, 2005., str. 76. – 88.

ljenje uz svijeće, kasnijih godina *uz plinsko svjetlo do 10 sati u noći*), te o broju gledatelja.

Kazališni život u Osijeku u 19. stoljeću odvija se na dvije organizacijske razine: voditelji putujućih trupa ugovaraju gostovanja s vojnom upravom u Generalatu u Tvrđi i nastupaju na prilagođenoj pozornici vojarne – prema sačuvanim nacrtima zgrade može se odrediti njezin izgled – a neovisno o njima u svratištu »Kod bijelog vuka« u Tvrđi¹² i u Donjem gradu u Splavarskoj ulici na obali Drave (naziv lokala nije poznat) imućni trgovci i zanatlije, te poneki riječni *fišer*, podjednako uživaju u *scenskim prikazbama*, nepoznata sadržajnog i žanrovskog određenja.

Počeci kazališnog života u Osijeku imaju još jedno žarište. Prizorište je dvorana i predvorje u zimskom dvorcu grofova Pejačević u Retfali (u 19. stoljeću samostalni – izdvojeni – dio Osijeka, sastavom stanovnika i jezikom čvrsto vezan za Mađarsku). Osječki župnik Antun Turković u svome dnevniku zapisuje da je 1. svibnja 1804. poslije podne održana svečana predstava (solemne theatrum celebratum) u dvorcu grofova Pejačević, a konkretno svjedočanstvo o sljedećim predstavama pružaju sačuvane kazališne cedulje 1859. i 1860. godine.¹³ Glumci su članovi obitelji Pejačević i umjetnički nastrojani pripadnici grofovske loze Héderváry i Esterházy, a na njihovu su programu, posve razumljivo, njemačke komedije. (Dana 8. ožujka 1860. prikazali su dvije veseloigre u jednom činu *Er ist nicht Eifersuchtig* i *Das Landhaus an der Heerstrasse*).

Opravdano se postavlja pitanje o povijesnom značenju diletantskih predstava čiji su tvorci iz građanskih redova, redom visokonaobraženi, odnosno kakva je

¹² Prema Stjepanu Frauenheimu, Kamilu Firingeru, a u njih se pouzdaju i Ivan Flod i Dragan Mucić prve svjetovne predstave izvedene su u Gradskom vrtu u Novom gradu (dio Osijeka nasuprot Tvrđe prema zapadu, na drugoj strani Drave, danas gradski zoološki vrt) 1775. u tvrđavi koju je izgradio graničarski general von Taufel. Daljnjih podataka nema jer je sačuvane dokumente gradskog magistrata dao spaliti njegov ravnatelj Antun Hrabal 1924. Iz sljedećih godina sačuvan je ipak jedan dokument prema kojemu se može zaključiti da su neko vrijeme predstave bile prikazivane u svratištu »Kod bijelog vuka«, a zabilježeni su i naslovi jednočinki *Čestitam*, *Jedan sluga i dva gospodara* i *Dva smušenjaka*. O jeziku na kojem su izvođene nema podataka.

¹³ Antonija Bogner-Šaban, »Četiri kazališna plakata obitelji Pejačević«. *Kronika Zavoda za književnost i teatrologiju*. VII, 20. Zagreb, 1981. str. 142. – 150. Originali kazališnih cedulja pohranjeni su u Državnom arhivu Slavonije u Osijeku, a presnimke u arhivu Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU.

njihova umjetnička korespondentnost s gledateljima u multietničkom i multikulturalnom gradu (spomenuti dijelovi Osijeka tek su 1924. administrativno spojeni u urbanu cjelinu).

Prve vijesti o takovrsnim scenskim pokušajima donose Matić i Firingler, a iz povijesno-kazališnog aspekta nadopunjavaju ih i uvjerljivo argumentiraju Stjepan Frauenheim i Ivan Flod, dok njihova istraživanja sintetizira Dragan Mucić.¹⁴ Informirani intelektualac (suradnik *Slavonische Presse*, *Narodne obrane*, *Osječke pozornice*, *Obzora*), Frauenheim u serijalu u *Osječkoj pozornici* za sezonu 1941./1942.¹⁵ upozorava na arhivski potkrijepljene izvore, a Ivan Flod u raspravi »Četrdesetgodišnja nastojanja«¹⁶ dopunjava i ispravlja svoje postavke iz *Spomen knjige Narodno kazalište u Osijeku* iz 1957.¹⁷ Na temelju toga materijala i osobnih istraživanja, treba govoriti o dvadesetak dobrovoljačkih predstava koje su, premda umjetnički nedotjerane, izrazito *rodoljubnih* pobuda, nastale kao svojevrsna potpora političkim i kulturnim previranjima. Ujedno, one se svojim žanrovskim i tematskim izborom uklapaju u proces profesionalizacije osječkog, ali i hrvatskog kazališta.

Poslije školskih drama isusovaca i franjevacu u 18. stoljeću, o čemu iscrpno piše Stjepan Pelc¹⁸, a sedamdesetak godina poslije latinske tragedije o Margareti Kortonskoj u osječkoj gimnaziji 1775., u izvedbu koje je uključen i interludij na hrvatskom jeziku (Matić, Mucić), taj jezik je ponovno zastupljen na pozornici 3. ožujka 1847. u tematski lokaliziranoj komediji *Jutro, podne i večer u Osijeku, ili sastanak u gradskom vrtu*. Komedija/lakrdija *Ein Morgen, ein Mittag und ein Abend in Essek oder Das Rendezvous in Stadtgarten* uprizorena na njemačkom, zapravo je korisnica za glumca Bindera koji je kao *rodjeni Slavjanin u Galiciji* osim pjevanja u svoju ulogu umetao poneku *slavjansku rič*. Voditelj trupe, Eduard Uhnik, vješto

¹⁴ Dragan Mucić, *Kazališni prostori u Osijeku od 1735. do 1975.* Četvrti znanstveni sabor Slavonije i Baranje. Zavod za znanstveni rad Osijek. Osijek, 1984., sv. 1., str. 261. – 274.

¹⁵ Stjepan Frauenheim, »Počeci kazališta u gradu Osijeku«. *Osječka pozornica* 1941./1942. br. 14. – 17. Osijek 1941. i 1942.

¹⁶ Ivan Flod, »Četrdeset godišnja nastojanja«. *Revija* XVI, 4. Osijek, 1974., str. 51. – 63.

¹⁷ Ivan Flod, »Osječko kazalište od 1907. do 1941.«. U *Spomen knjiga o pedesetoj godišnjici Narodnog kazališta u Osijeku 1907 – 1957.* Osijek, 1957., str. 74. – 114.

¹⁸ Stjepan Pelc, »Tri literarno-historijska članka«. *Zbornik Arheološkog kluba »Mursa«* P. O. Tisak štamparskog zavoda Krbavac i Pavlović. Osijek, 1937., str. 1. – 4.

reklamira ovu predstavu (kazališne cedulje vješa u izloge 14 gostionica u Tvrđi) pa se je mnoštvo svęta slavjanskoga sgęrnulo u kazalište, da se mnogi, koji su kasnie došli, akoprem su imali platjene billete za sędalo, ipak nisu nikako mogli protiskat do njega, već pol sata prie urečenog vręmena dubkom napunjeno je bilo kazalište!¹⁹ Iskazano domoljublje Osječana ipak nije dobilo očekivanu umjetničku zadovoljštinu jer se Binder pojavio na pozornici Generalske vojarne kostimiran u žensku nęmačku odęću na sebi sa ženskom kapom na glavi, sasvim jednoj ostaręloj dęvici sličan imao, radi koje sperdnje su mu svi zamęřili, i za veliku pogręšku primili.²⁰ Presudnost sprege društvenih i materijalnih čimbenika (Jean Duvignaud *Sociologija kazališta*) za uspješnost predstave i ovaj put se izravno referira na koncepciju programa Uhnikove trupe jer već 27. ožujka 1847. njegova supruga, sopranistica Uhnik, u komadu *Sobry als Eheprocurator oder Eins hofft das Andere* pjeva ilirsku pjesmu *Šeto sam se gore dolje po zelenoj bašći* s takvom nježnostju, ljubkostju i čistoćom glasa svoga, da je sve slušateljje veoma očarala, na veliko ih uzhićenje uznęla, i neizmęrnu pohvalu pravedno stekla.²¹ Srodne prilagodbe koje se odviše ne obziru na poetiku i interpretaciju djela nastavit će se i sljedeće 1848. godine, kada trupa Eduarda Uhnika opet gostuje u Osijeku. Gospođa Uhnik u žanrovski mješovitom programu (dramske i glazbene točke) ostvarenom u čast bana Josipa Jelačića i *službenosti ilirskog jezika*, uz vodstvo gudbe tamburice Ilije Penjića i pisarskog vježbenika magistrata Paje (Pavla) Kolarića (kasnije priznatog zborovođe i skladatelja) pjeva omiljene *pjesme ilirske Djevo mila, djevo bajna* i *Na lijevoj strani, kraj srca*.²²

Kako će većina diletantskih predstava biti vezana za povijesno značajna pitanja (npr. ustanak u Hercegovini protiv Turaka) valja posebno spomenuti postavu dviju komedija, *Sein Freund Babolin* i *Die einzige Tochter* Jana Aleksandera Fredra, o kojima se izvještava u *Viencu* 1875. Nepotpisani tekstopisac *predstavu je vele pozorno pratio, i mora iskreno i sa veseljem posvjedočiti, da koliko ga je i hrvatsko srce boljelo, što je morao iz hrvatskih srdaca njemačke zvuke slušati, da je bio*

¹⁹S. O., »Dopis iz Osęka«. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, XIII, 16. Zagreb, 1847., str. 64.

²⁰Isto.

²¹Isto.

²²Sn. Šm. (Stjepan Frauenheim), »Osječani i hrvatski jezik na pozornici u staro doba«. *Nova Danica*, 9. Zagreb, 3. ožujka 1935., str. 16.

očaran s lijepo igranim i umna shvaćanja pojedinih uloga.²³ Autorica prologa, izvjesna gospođa Subotić, zazivala je nježnim u srce dirajućim načinom majka posavka sestru si po krvi i jeziku majku podravku za pomoć. Budničarski tekst prologa govorio je Dragutin Neumann, od svih Osječana proglašen najvrljim talentom osječke gimnazije, poslije odvjetnik i saborski zastupnik, budući utjecajni član Hrvatskog kazališnog društva, zapravo inicijalne skupine građana pri osnutku Hrvatskog narodnog kazališta. U intermezzu Fredrovih komedija izveden je tableau *Wein, Weib und Gesang*, a završetak uprizorenja upotpunio je ciganski zbor iz Verdijeve opere *Trubadur*. Zbog oskudnosti podataka o diletantskim predstavama, vrijedi navesti i podatak da je jednu od uloga tumačila i barunica Albertina Unukić, kojoj to nije umjetnički debi (u Đakovu je za proslavu 25. obljetnice biskupa Strossmayera okupila skupinu diletanata), a između gledatelja je i skladatelj i saborski zastupnik Bela Adamović Čepinski.

Vijenac je povremeno u rubrici *Listak* donosio vijesti o kazališnom životu u Osijeku. U notici *Glumište u Osieku* iznosi se tako kazalište u Osieku *ljepše je od zagrebačkog*,²⁴ naravno gornjogradskog, a opis svečanog otvorenja zgrade na Silvestrovo 1866. donosi Frauenheim u *Novoj Danici*, 1935. Proslava počinje izvedbom na hrvatskom jeziku vesele igre u jednom činu *Dva pobratima*, Aleksandera Bergera, slijedi Kuhačeva *Začinka* za muški zbor, dok su se ostali dijelovi programa odvijali na njemačkom jeziku. Stjepan Frauenheim spominje i imena glumaca-diletanata što je jedno od rijetkih kulturalnih svjedočanstava o umjetničkim nastojanjima osječkog građanstva: gg. *Bosanac, Gjurgjević, Ivković i Živko Keleman te gospdj. Dragica Bonni*.²⁵

U dvorani Generalata (Festungs-Theater) u Tvrđi diletanti su nastupili 20. ožujka 1871. uprizorivši tri veseloigre: *On nije ljubomoran* Aleksandera Eltza, *Novi don Quixotte ili sve za gospođe* Alexandera Bergena i *Bijeli Othello* Wilhelma Friedricha, a 27. svibnja 1871. na istoj pozornici prikazane su još tri jednočinke, *Engleski Karl* Augusta Görnera, *Smutljivka* Rodericha Benedixa i *Dobar dan, gospodine Stutzerl* Roberta de Flersa. Svi ovi komadi uprizoreni su na njemačkom,

²³ »Dobrovoljačka predstava u Osieku«. *Vijenac* VII, 43. Zgreb, 23. listopada 1875., str. 699.

²⁴ »Glumište u Osieku«. *Vijenac*, XVIII, 19. Zagreb, 8. svibnja 1886., str. 302.

²⁵ Sn. Šm. (Stjepan Frauenheim), »Osječani i hrvatski jezik na pozornici u staro doba«. *Nova Danica*, 9. Zagreb, 3. ožujka 1935., str. 16.

suditi je prema kazališnim ceduljama pohranjenim u Državnom arhivu Slavonije. I većina glumaca nosi njemačka prezimena, ali između njih je i poneko hrvatsko: *Frl. Isailović, Frl. Mihailović, i Hr. Benčević*. Zanimljivo je istaknuti da se imena glumaca ne ponavljaju u predstavama nego se ansambl očito okuplja od prigode do prigode. Ova uprizorenja potvrđuju zaključak Gordane Gojković da su se i poslije izgradnje kazališne zgrade u Gornjem gradu predstave prikazivale u Tvrđi u Generalskoj vojarni (Festungs-Theater).

Fournierova veseloigra *Partija piketa*, u prijevodu Ede Zvonimira Asangera, izvedena je 22. lipnja 1876. Riječ je ponovno o komadu s repertoara putujućih (njemačkih) trupa u Osijeku, a dijelom je repertoara, kao i prethodno spomenute jednočinke, i zagrebačkoga gornjogradskog kazališta. Fournierova komedija uprizorena je u kazališnoj zgradi (današnje Hrvatsko narodno kazalište), a inicijalima D. N. potpisani izvjestitelj *Vienca* raspravlja ne samo o nacionalnom značenju takvih predstava već analizira i pojedine glumačke interpretacije: *Mercier (g. Pinterović) bijaše pravi trgovac-gavan, a za komiku stvoren. Svojim primjetbami znao je Chevaliera (g. V. Gjorgjića) splesti, da se je ovaj jedino u svoju »staru plemićku obitelj« podbočiti mogo. Ružica (gospodjica D. Pesićeva) odigrala je svoju ulogu na sveobće zadovoljstvo občinstva. Ugodan joj se posmjeh ovio o vedro čelo pak je milje kud i kamo tišinu govora svladalo. Mlađi bi doktor Alfred (g. Kalić) možda bolji bio za kakvu drugu ulogu, no za ljubavnika nije najbolji.*²⁶ Poslije Fournierove *Partije piketa*, na programu su još tri jednočinke, ali u izvještaju nisu spomenuti njihovi naslovi, nego imena nekih njihovih izvođača: *gospodja Deutschova, gospodjica Adamovićeva i barunica Rosenneigova, pak gosp. Tot i pl. Salopek.*²⁷ Kulturalna posebnost ovog uprizorenja je u jeziku njegove izvedbe. Riječ je o bilingvalnoj predstavi jer neki od glumaca govore njemački, a njihovi partneri svoje uloge istodobno tumače na hrvatskom pa upravo suprotno suvremenoj provedbi o ujedinjenju Europe, onodobna situacija iskazuje sve probleme koje su Osječani trebali prebroditi da bi u povijesnom i umjetničkom smislu konačno osvojili svoju nacionalnu pozornicu. Završni tableau veliča budničarsku (južnoslavensku) ideju *o preporodu hrvatskog pjesništva*: Na prosceniju, osvijetljen *plinskim bakljama sjedi spavatelj, pak predava nove*

²⁶ D. N., *Vienac*, VIII, 28. Zagreb, 8. srpnja 1876., str. 472.

²⁷ Isto.

gusle, to mezimče narodno, mladu si unuku. Nad njima lebdila vila, te ovjenčala starca lovor viencem, a da deset ih se iza klisura pojavilo, pak okolo na okolo nadigle našu trobojnicu. Kako se i predmnijevalo gledatelji su bili ushićeni, a isto tako i posebni gost osječkog kazališta Nj. Preuzvišenost biskup Strossmayer.²⁸

Podjednaki zanos kojim je *Vijenac* obasuo interpretativnu vještinu dobrovoljaca u Fournierovoj jednočinskoj komediji *Partija piketa* prati i izvedbu i Tomićeva pučkog igrokaza *Barun Franjo Trenk*, 1883. Realiziraju je pripadnici uglednih građanskih obitelji (njihova imena i uloge nisu zabilježene), a Teodor Mahulka formira kapelu, dok vladin povjerenik, Josip Kneisel, odobrava posudbu nota i kostima iz zagrebačkog kazališta. Sjajan uspjeh predstave potiče nakanu domoljuba o stvaranju kazališne knjižnice (August Šenoa uzor, a Josip Eugen Tomić poklanja prve knjige) i osnutku privatne glumačke škole (utjecaj Nikole Milana).

Takav proplamsaj kazališnog duha zbiva se u ozračju gostovanja zagrebačkog ansambla, započetih u listopadu 1862. (neposredno po utemeljenju Domorodnog teatralnog društva), nastavljenih 1869. i 1878., a upotpunjenih nastupom i Drame i Opere u lipnju 1884. te Drame 1899. godine. I dok su kasnije nastupe Zagrepčana opsežno popratili i mađaronska *Die Drau* i proaustrijska *Slavonische Presse* (na njihovim stranicama mjerodavni su prikazi i poslije pokretanja prvog osječkog lista *Branimir* 1878., a potom i *Narodne obrane* 1902.), kao jedan od specijalističkih primjera u utvrđivanju kontinuiteta hrvatskih predstava u Osijeku može poslužiti rekonstrukcija prvoga gostovanja 1862. Njegov sudionik Stjepan Josip Masnec, a kasnijih godina Antonija Kassowicz-Cvijić, opisuju boravak *Hrvatskog kazališnoga društva* u Osijeku. Premda Masnec u svom tekstu »Putovanje kazališnoga društva«²⁹ iznosi niz slikovitih detalja karakterističnih za glumačku profesiju, u širem povijesnom smislu značajnih i za onodobni odnos prema kazalištu, ovdje valja naglasiti onaj dio njegova prikaza koji neposredno reproducira utiske o društvenom ozračju u Osijeku i recepciju predstava: *Napokon prispje iz Zagreba telegram, u kom bi nam naloženo, da se imademo odmah ganuti, te želji Osiečanah sa odigravanjem 12 predstavah zadovoljiti, a općinstvu ugodne večeri pribaviti. Mi ih odigrasmo na koliko nam sile naše dopustiše, al ih odigrasmo*

²⁸ Isto.

²⁹ Stjepan Josip pl. Masnec, »Putovanje kazališnoga društva«. *Naše gore list*, III, 47. Zagreb, 1863., str. 54.

*veselim srcem, jer smo pred sobom vidjeli občinstvo, puno narodnog ponosa – občinstvo, koje mari za narodnu stvar – občinstvo, koje cieni i ljubi svoje. Nu bojim se, da je i medju njimi bilo farizejih, janjaca u vučjoj koži: jer akoprem mi je znano, da imade u Osieku vrlih muževah, narodnih sinovah, koji zaslužuju dično ime Slavonca, nu znano mi je i to, jedna kolonizirana po niemcih varoš, koji imadu u svačem pretežniju ruku (u koliko sam ja shvatio), kojimi te rieči: narodnost, sloboda, ustav itd. više smrde, nego li vragu tamjan, i voliti bi nas viditi pod knutom staro Rusah, nego-li u zlatnoj slobodi ustava. – Da bi Bog dao, da bi naše djelovanje u Osieku, na njima kakav takav utisak učinilo, a plodovi istoga čim skorije na dobro naroda našega pronikli. – Još mi se valja sa dubokim strahopočitanjem sjetiti preblagoga našega dobročinitelja, pokrovitelja i zaštititelja naše mladjahne lire, koj kao zviezda prethodnica na obziru mile naše domovine sjaje, preuzvišenoga našega biskupa Josipa Jurja Strossmayera, koj nam je i ovom prigodom blagotvornu desnicu milostivo pružio, te za pospješenje naše odboru osiečkom 200 for. premilostivo dostojao uručiti.³⁰ Antonija Kassowicz-Cvijić literarizirano podsjeća na Masnecov dnevničko-memoarski izvještaj, ali ga nadopunjava i povijesno zanimljivim podatkom te kaže: *materijalni uspjeh (boravka u Osijeku op. A. B. Š.) bijaše ipak dosta povoljan, premda se glumilo usred kasarne u staroj tvrdjavi.*³¹*

Pišući raspravu *Vlastitim snagama (1860.-1941.)* Slavko Batušić moli Kamila Firingera za istraživanje u osječkom Historijskom arhivu. Zahvaljujući iskustvu i osvjedochenom znanju u odgovoru, Firinger prezentira dva izvoda iz dostupnih dokumenata iz kojih se saznaje da je *20. kolovoza 1862. Dragutin Jellačić podpredsjednik zem. kazal. odbora u Zagrebu primio od poglavarstva stavljenju ponudu da narodno kazalište u Osijeku na jedan mjesec dojde.*³² No kako je jedan od češćih zakupnika pozornice Generalata Ludwig Koderle već dogovorio gostovanje, dolazak je Zagrepčana odgođen za listopad 1862. godine, uz uvjet da umjesto četiri puta nastupaju tri puta tjedno. Kronologiju ugovaranja gostovanja, opsežno navodeći dokumente, odnosno njihov prijepis iz dnevnika (*pametara*)

³⁰ Isto.

³¹ Antonija Kassowicz-Cvijić, »Prvo putovanje naše drame«. *Ilustrirani kazališni list* Kr. hrvat. zemaljsko kazalište u Zagrebu, II, 12. Zagreb, 1911., str. 5.

³² Pismo Kamila Firingera upućeno Slavku Batušiću pohranjeno je u arhivi Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU (zelena kuverta).

Srećka Layja, predočio je Stjepan Frauenheim,³³ ali tek vrsni povjesničar hrvatskog kazališta i europski osvjedodčeni teatrolog, Slavko Batušić, u enciklopedijskom izdanju *Hrvatsko narodno kazalište 1894 – 1969*³⁴ donosi točan datum početka gostovanja (10. listopada 1862.) i nazive komada izvedenih u Osijeku.

Ako je ovo prvo gostovanje zagrebačkog dramskog ansambla u Osijeku u sklopu turneje gornjogradskog kazališta (Sisak, Zrenjanin, Pančevo, Beograd, Zemun, Osijek, Đakovo) primjena povijesnih nazora o kulturnom i umjetničkom povezivanju Zagreba i Novog Sada započelih još 1840. godine, a modificiranih u skladu s razvojem nacionalnoga kazališta i političkih okolnosti, sljedeće gostovanje Zagrepčana 1878. godine ima posve drugačiju kulturalnu konotaciju. Njihov boravak u Osijeku doživljava se kao pobjeda nacionalnog zajedništva, a predstave se analiziraju i vrjednuju kao umjetnički dometi koji bi trebali biti uzorom pri osnutku vlastita kazališta. U početku gostovanja *učešće gledatelja bilo slabo i mal da se nije celi uspjeh osujetio, al pričinom nekih revnih Osječana prenu se občinstvo, te se je predbrojilo na 29 loža i 112 sjedala. Odbor dioničkog kazališta tražio je s prvime za 18. predstava 180 fr. zakupnine sada je tu svotu umanjio na 25 fr.* () Ravnatelj Adam Mandrović govorio je *kratki proslav prije prve predstave, historičke vesele igre u pet činova Muž bez predrasuda* Leopolda Sacher-Masocha, a potom je u prvom činu *gledalo občinstvo radoznalo nove goste i njihovo liepo ukusno odielo, njihovu vještu, okretnu igru. Al što dalje, sve se življe uzigraše domorodni Osječani i popratiše predstavu živim pljeskanjem. Još većma uzheti občinstvo druga predstava »Ljudevit XI« od Kazimira Delavigna, drama prikazana dne. 21. svibnja t. g. Premda je bila iznenada buknila oluja i zapala kiša, napunilo se ipak gledalište dobro te je občinstvo sliedilo pozorno svaki prizor te velezanimive drame, u kojoj se bez sumnje naš Mandrović pokazuje pravim majstorom, jer je Ljudevit XI (glavna uloga slavnoga taljanskoga umjetnika Rossia) najbolja Mandrovićeva uloga. Uz njega bijahu odlikovani gčna. Sobjeska, gg. Jovanović i Ban.* Po završetku uprizorenja Delavigneove tragedije *Ljudevit XI* uručena je Mandroviću *posvetnica Osječkih rodoljuba*, koja nema neku trajnu literarnu vrijednost, ali svjedoči o žaru njihovih osjećaja:

³³ S. F. (Stjepan Frauenheim), »Prvo gostovanje zagrebačkog kazališta u Osijeku«. *Obzor*, XXIX, 22. Zagreb, 27. siječnja 1939., str. 1 – 2.

³⁴ Slavko Batušić, »Vlastitim snagama (1860 – 1941)«. U *Enciklopedija Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu*. Zagreb, 1969., str. 91.

*Vi širitelji rieči nam hrvatske
Oj dobro nam došli u rodni naš grad
U znak nam mile zajednice bratske
Na pozdrav ruku pružamo Vam sad*

*Hrvatskom riečju razvučiste grudi,
I naraštaj nam razplamaste mlad,
Probudite – i teški će trudi
Najljepšim plodom urodit Vam tad.*

*A iza puno praznih ljeta
Sav grad će nam probudit se opeta,
A Bog će dat, i neće zaspat već*

*U hramu tad će sborit se i ovom
Viek naškim samo, hrvatskim slovom:
Taj naša će nam zamnievati rieč.³⁵*

I ostale predstave, Schiller *Spletka i ljubav*, Rosen *Smetenjek*, Kneisel *Antiksan-tipa*, Berhmann *Okaljano poštenje*, Kukuljević *Poturica*, Molière *Skupac*, Nevski *Daniševi* (potonjim trima nazočio je i Josip Juraj Strossmayer), Marković *Zvonimir*, Gogolj *Revizor*, Milobędzka *Domovina*, Freudenreich *Graničari*, Tomić *Zatečeni ženik*, Bogović *Stjepan, kralj bosanski*, Schweitzer *Tri veleizdajice*, kao i kasnija gostovanja Zagrepčana (dogovor o dvomjesečnom boravku dramskog i operetnog ansambla 1867. godine i *pored vruće želje* nije realiziran zbog manjka novca u osječkom gradskom poglavarstvu)³⁶ uvijek su popraćena iscrpnim prikazima i pozdravljena u osječkoj sredini (možda najsrdačnije boravak Hrvatskog zemaljskog kazališta, 1899., kada dramsku trupu vodi Nikola Milan)³⁷, a posebno nastupi Marije Ružičke-Strozzi, Andrije Fijana, Adama Madrovića i Ljerke Šram.

³⁵ »Hrvatsko kazalište u Osieku«. *Vienac*, X, 23. Zagreb, 8. lipnja 1878., str. 376.

³⁶ Dokument o pregovorima za gostovanje 1867. pohranjen je u arhivu Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, br. 6485.

³⁷ Dokument o pregovorima za gostovanje 1899. pohranjen je u arhivu Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, br. 969.

Isprepletenost kultura i višejezičnost na putu profesionalizacije osječkog Hrvatskog narodnog kazališta, osim različitih njemačkih stagiona koji su prvenstveno komercijalne a ne kazališno razvojne prirode, gostovanja zagrebačkoga kazališta i domicilnih diletantskih predstava uključuje gostovanja i Novosađana, a detaljno ih obrađuje Dragan Mucić u raspravi »Gostovanja i predstave SN pozorišta iz Novog Sada u Osijeku i Slavoniji do osnivanja osječkog Hrvatskog narodnog kazališta 1907. godine«. ³⁸ Kolikogod su gostovanja novosadskog Srpskog narodnog pozorišta povijesno opravdana (Domorodno teatralno društvo u Zagrebu izvodi junačku igru Ivana Kukuljevića Sakcinskog *Juran i Sofija*, 10. lipnja 1840., i time označava početak hrvatskog scenskog profesionalizma i javne kazališne djelatnosti na štokavskom, tada već službenom, hrvatskom narječju), ona u umjetničkom smislu ne donose neke posebne scenske rezultate, premda su svojom brojnošću i višemjesečnim boravkom u Osijeku od 1861. do 1909. godine, barem u početnoj fazi jezična i ideološka opozicija službenom i pozoričkom njemačkom jeziku. Stoga valja naglasiti da se poslije prvih nacionalnih ushita (utjecaj romantičnih južnoslavenskih nazora), javlja određena dvojba u njihovu umjetničku zanimljivost, tim više što se, uspoređujući stajališta Mihovila Tomandla ³⁹ s hrvatskim izvorima (Dragan Mucić i osobna istraživanja), može zaključiti da gostovanja Novosađana uglavnom služe za materijalnu nadopunu i održavanje kontinuiteta produkcije u matičnom središtu. Na takav zaključak navodi rasprava Velibora Gligorića ⁴⁰ u kojoj se iznosi da sedamdesetih godina 19. stoljeća beogradsko Narodno pozorište kooptira u svoje redove glavninu novosadskih dramskih glumaca pa je zapravo riječ o trupi (ama) sastavljenoj (im) za potrebe gostovanja u Osijeku i njegovoj okolini (Vinkovci i Vukovar, što danas ima posve druge kulturalne konotacije). Premda bi se za konačnu potvrdu ovih postavki trebala provesti komparativna analiza dostupnih materijala i konzultirati pojedinačni prikazi predstava u osječkom tisku (što je djelomično učinjeno), već teatrografski slijed od preko stotinu komada izvedenih na 14 gostovanja iskazuje pretežitost srpske dramatike, francuske salon-

³⁸ Dragan Mucić, »Gostovanja i predstave SN pozorišta iz Novog Sada u Osijeku i Slavoniji do osnivanja osječkog Hrvatskog narodnog kazališta 1907. godine«. *Revija*, VII, 4. Osijek, srpanj-kolovoz 1967., str. 46. – 95.

³⁹ Mihovil Tomandl, »Srpsko pozorište u Vojvodini«, U *Spomenica Srpskog narodnog pozorišta*. Novi Sad, 1961.

⁴⁰ Velibor Gligorić, »Etape u razvitku Narodnog pozorišta od 1868 – 1893«. U *Jedan vek Narodnog pozorišta u Beogradu 1868 – 1968*. Nolit. Beograd, 1968.

ske (konverzacione) komediografije (Sardou) i tek ponekoga hrvatskog autora (Freudenreich *Graničari*, Okrugić *Šokica*, Vojnović *Psyche*, Tucić *Povratak*, te Zajčeve opere *Nikola Šubić Zrinjski!*). Kada se u njihovim redovima zatječu Andrija Fijan, Marija Ružička Strozzi, 1899., a potom i Ljerka Šram, 1903., onda se takva gostovanja u postojećoj stručnoj literaturi uzvisuju kao znak povezivanja dviju kazališnih tradicija, ali olako se prelazi preko činjenice da su boravci zagrebačke Drame u Osijeku 1902. i 1903. godine, ključna povijesna i umjetnička spona za profesionalizaciju Hrvatskog narodnog kazališta. U lipnju 1902. Drama zagrebačkog kazališta počinje gostovanje Kumičićevom historijskom dramom *Petar Zrinjski*, nastavlja Halbeovom *Mladost*, Šenoinim *Zlatarevo zlato*, Shakespeareovom *Ukročena goropadnica*, Gogoljevim *Revizor*, D'Albertovom *U dolini*, Rostandovim *Cyrano de Bergerac*, kao i nizom lakih komada poput: Brieux *Crveni talar*, Feydeau *Gospodjica iz Maximove gostione*, Laufs *Djavska dosjetka*, a na pozornici se izmjenjuju *njezini prvaci*, Marija Ružička-Strozzi, Milica Mihičić, Ivana Sajević, *mlađahne* Ljerka Šram, Vera Hrzić i Nina Vavra i *gospoda* Mandrović, Fijan, Borštnik, Dimitrijević, Marković, Barbarić, Savić i Grund.

Iako je svako dramsko uprizorenje prikazano u lokalnim novinama (*Die Drau*, *Slavonische Presse*), u tek pokrenutom glasilu *Dan* (izdavač Radoslav Bačić) daje Saša Isaković (inače pravnik i glumac-amater, te član Hrvatskog kazališnog društva) zanimljivu sintezu gostovanja, zaključujući svoj prikaz tvrdnjom: *Ne manje kao repertoire sam, zadovoljilo nas je umjetničko prikazivanje naših glumaca. Opetovano nam je pohvaliti zajedničku igru, oštro karakteriziranje i brzi tempo. Napredak u tom pogledu vanredan je. Gostovanje Zacconi-a i Novelli-a na zagrebačkoj pozornici mnogo je doprinelo, da su se glumci emancipirali od starog »Burgtheaterova« stila, te odbacili nenaravnu deklamaciju, prigrliv naravni način govora. Ima još tu i tamo mnogo da se izgadi, napose što se jezika tiče, ali se nadamo, da danas godinu dana i u tom pogledu ne će biti prigovora.*⁴¹ Pohvala je vrijedna pažnje jer apostrofiraju organizacijska i umjetnička postignuća intendanta Andrije Mandrovića i njegova dramaturga Nikole Andrića u postmiletičevim godinama, ali ističe se i sve snažnije zanimanje Osječana za nastojanja središnjeg nacionalnog kazališta. U svibnju sljedeće 1903. godine uslijedilo je novo gosto-

⁴¹ Dr. S. I. (Saša Isaković), »Osvrt na gostovanje hrvatske drame«, *Dan*, I, 36. Osijek, 28. lipnja 1902., str. 2.

vanje Zagrepčana. Budući da je *neumorni g. gr. kapetan Gayer (...)* umolio gg. ravnatelje srednjih učilišta, da zabrane djacima doći na kolodvor (i dočekati glumce) što gg. ravnatelji i učiniše, oni su pošli na kolodvor, ali pošto su umjetnici, da izbjegnu eventualnim demonstracijama – izašli u donjem gradu, to je ciela povorka djaka otišla na Korzo. U taj čas prispješe na fijakerima umjetnici iz donjega grada, te biše burno pozdravljeni od djaka i prisutnog gradjanstva, koje se se u tolikoj mjeri sabralo, da je bio prolaz gotovo onemogućen. Djaci i občinstvo odpjevaše nekoliko patriotskih pjesama, a onda se razidjoše mirno svojim kućama.⁴²

Repertoar zagrebačke Drame je respektabilan (Gundulić *Dubravka*, Vojnović *Gundulićev san*, Ogrizović *Proljetno jutro*, Jurić Zagorka *U lovu*, *Nesretna Ilica*, *Ustrijelit ću se*, Ibsen *Nora* i *Junaci na Helgolandu*, Maeterlinck *Monna Vanna*, Gorki *Malomještani*, Car Emin *Zimsko sunce*) pa svojim aktualnim umjetničkim rezultatima donose na osječku pozornicu presjek europskog i hrvatskog književnog i scenskog modernizma.

Očito pod utjecajem ovoga presudnog gostovanja zagrebačke Drame od 2. do 27. svibnja 1903. za konačno pokretanje kulturnih silnica u uspostavi Hrvatskoga narodnog kazališta, osječki diletanti ostvarili su svoju, prema dostupnim podacima, posljednju predstavu prije 1907. godine. U dvorani Učiteljske škole (danas Filozofski fakultet J. J. Strossmayer) odigrana je komedija *Knjižničar* Gustava Mosera. Iako izvjestitelj *žali što se tom zgodom nije davala kakva izvorna hrvatska izrazita drama ili barem koji bolji strani komad*,⁴³ redatelj Ivan Švrljuga (gimnazijski profesor i kasnije kazališni kritičar *Narodne obrane*) kao i njezini izvođači možda su smatrali da neki poetički složeniji tekst presiže njihove kreativne sposobnosti, ili su jednostavno posegli za komedijom zbog njezine žanrovske komunikativnosti. U svakom slučaju, vrijedi zapisati imena 16 glumaca-diletanata jer će neki od njih, sljedećih godina, zauzeti utjecajna mjesta u društvenom životu Osijeka: Aleksandar (Saša) Isaković, A. Anlauf, Sigismund Čajkovac, Stjepan Diklić, Josip Schuster (potonji su tada studenti prava u Zagrebu i Beču), Milan Kovačić (gimnazijski profesor i član Hrvatskog kazališnog društva), Ivo Klug,

⁴²»Ovacije hrvatskim umjetnicima«. *Narodna obrana*, II, 101. Osijek, 3. svibnja 1903., str. 1 – 2.

⁴³»Hrvatska diletantska predstava«. *Narodna obrana*, II, 5. Osijek, 8. siječnja 1903., str. 4.

liječnik M. Krga, Franjo Magjarević, te gospođe i gospođice Regina Klug, Ivka Andrišić, Darinka Biljan, Marijana Spannbauer. Lik krojača Gibsona u Moserovoj komediji tumači Pero Dobrinović, inače član novosadskog Srpskog narodnog pozorišta, a takva umjetnička ispomoć je rijetkost u osječkom scenskom životu tih godina.

Godina 1904. donosi prve vijesti o društvenom političkom previranju u Osijeku u svezi kazališnog pitanja. Gradski zastupnik Spitzer predlaže izgradnju novog kazališta na Žitnom trgu (danas glavna gradska tržnica), a elaborat s materijalnim proračunom i nacrtom zgrade izdan je kao manuskript-knjižica⁴⁴ 1909. godine. Glavni pokretač ideje je Radoslav Bačić, ali ga ubrzo od njezine provedbe odvlače realnija rješenja koje mu pružaju razmatranja Ivana Milčetića o putujućoj trupi kao umjetničkoj poveznici gradova u kontinentalnom dijelu Hrvatske sa sjedištem u Varaždinu. Na temelju dramaturškog i književnog iskustva, Josip Eugen Tomić⁴⁵ upozorava na prednosti uspostave putujuće (pokrajinske) trupe zagrebačkog kazališta u smislu članka 76. iz 1861. godine (Miletićeva formalizacija 1897.), a koja će u organizacijski prilagođenom obliku zaživjeti u Markovićevu Hrvatskom narodnom pokrajinskom kazalištu 1911. Međutim Tomićeva su stajališta tek dijelom diskusije između Milana Marjanovića,⁴⁶ Milivoja Dežmana⁴⁷ i Ivana Milčetića⁴⁸, koja se sa stranica karlovačkog *Svjetla* i *Obzora* prenose na stranice *Vijenca* a u nju se konačno uključuje i Stjepan Miletić.⁴⁹ Načelno svi oni zagovaraju osnutak putujućeg kazališta, no najradikalniji, Marjanović (tada novinar Supilova *Novog lista*) zalaže se da se u obzir uzme i Rijeka, a da jezgru čini Hrvat-

⁴⁴ *Projekt gradnje novog kazališta u Osijeku*. Tisak prve dioničke tiskare. Osijek, 1909., str. 58.

⁴⁵ J. T. (Josip Eugen Tomić), »Putujuće narodno kazalište«. *Narodne novine*, XIX, 212. Zagreb, 9. rujna 1903., str. 3.

⁴⁶ Milan Marjanović, »Organizacija pokrajinskih kazališta«. *Svjetlo*, XV, 34. i 35. Karlovac-Zagreb, 26. kolovoza 1900. i 1. rujna 1900.; fr. (Milan Marjanović), »Organizacija naših kazališnih prilika«. *Obzor*, XLIII, 145. Zagreb, 25. lipnja 1902. str. 1. – 2.

⁴⁷ Iv. (Milivoj Dežman Ivanov), »Putujuće kazalište«. *Vienac*, XXXV, 13. Zagreb, 1903., str. 422. – 433.

⁴⁸ I (van) Milčetić, »Putujuće kazalište«. *Vienac*, XXXV, 15. Zagreb, 1903., str. 489. – 491.

⁴⁹ St. M. (Stjepan Miletić), »Još dvie tri o našim putujućim družinama«. *Vienac*, XXXV, 13. Zagreb, 1903., str. 455. – 456.

sko kazališno društvo, u to doba nositelj scenske moderne u Splitu. Drugim riječima, Marjanovićeve vizija poslije pobjede Narodne stranke (Bijankini), ali prije tragične Riječke i Zadarske rezolucije u listopadu 1905. i nastavka mađarizacije za bana Teodora Pejačevića, podrazumijeva proširenje ideje na cijelu Hrvatsku, s naznakama Dubrovnika.

U drugoj polovici 1904. godine sve se ozbiljnije u gradskoj upravi raspravlja o konačnom rješenju kazališnog pitanja i potanko izvještava u novinama,⁵⁰ a tome pogoduje i promjena društvenih snaga u u Osijeku početkom 20. stoljeća. Osaženje Stranke prava (čelnik Ante Pinterović, nekada glumac-diletant, sada saborski zastupnik) poslije demisije Khuena Héderváryja i stranačke pobjede na gradskim izborima 1906. godine (umjesto Supila delegat je Marjanović) omogućavaju nagli prodor nacionalnih težnji na različitim poljima kulturnog izraza. Uređivanje novine *Narodna obrana* preuzima Milan Šarić u skladu sa nazorima svoga modernističkog proglasa *Hrvatska književnost* uvodi vijesti i prikaze recentne kritičke, prozne i dramske produkcije, a knjižar Radoslav Bačić osim što je pokretač osječkog izdavaštva jedan je od osnivača Kluba hrvatskih-slavonskih pisaca, agilne skupine literata koji su objavili u svojim edicijama niz izvornih tekstova, pa i modernističkih proza i pjesama. U početku neovisno, a potom sve sustavnije i promišljenije u pobrojane osječke kulturne pomake, uključuju se Milčetićeve nastojanja. Osvjedočeni znalac problematike (o čemu Krešimir Filić,⁵¹ Ernest Fišer,⁵² i Branko Hećimović⁵³), Milčetić prije spomenute rasprave s Tomićem, Miletićem i Marijanovićem, razrađuje organizacijsku i materijalnu konstrukciju Hrvatskog pokrajinskog kazališta, svoja razmatranja upućujući na zagrebačko Hrvatsko zemaljsko kazalište

⁵⁰ »Hrvatsko pokrajinsko dramsko društvo«. *Narodna obrana*, II, 245. Osijek, 25. listopada 1903., str. 2. – 3.; »Sjednica gradskog zastupstva«. *Narodna obrana*, III, 271. Osijek, 25. studenoga 1904., str. 2. – 3.; »Za narodno kazalište u Osijeku«. *Narodna obrana*, III, 285. Osijek, 15. prosinca 1904., str. 3.

⁵¹ Krešimir Filić, »Moja sjećanja na profesora Milčetića«. *Varaždinske vijesti*, br. 415. i br. 416. Varaždin, 18. 25. veljače 1954., str. 3. i 3.

⁵² Ernest Fišer, »Varaždinsko razdoblje života i rada Ivana Milčetića«. *Zbornik o Ivanu Milčetiću, književnom povjesničaru, filologu i etnologu. Zbornik Hrvatski književni povjesničari*, sv. 7. Zagreb, 2002., str. 462. – 472.

⁵³ Branko Hećimović, »Tragom strukturalnih ishodišta varaždinskih kazališnih stoljeća«. *Zbornik Varaždinska kazališna stoljeća/Saecula scenica Varasdiniensia*. Hrvatsko narodno kazalište u Varaždinu. Varaždin, 2007., str. 1. – 10.

i Hrvatski sabor. Te dvije adrese važne za varaždinsku povjesnicu jednako su presudne za osječko Hrvatsko narodno kazalište. U tisku kraćeni (Milčetić ih sve intenzivnije objavljuje i u osječkoj *Narodnoj obrani*)⁵⁴ odnosno cenzurirani, originali Milčetićevih elaborata⁵⁵ svjedoče o njegovoj visoko razvijenoj nacionalnoj svijesti koja, što valja naglasiti, daleko nadrađa lokalni kazališni interes. Možda preuzetno zvuči, ali originali sačuvanih spisa svjedoče da je Ivan Milčetić ličnost koja uvjerenjem i znanjem, nastavlja, primjenjuje ali i razvija Miletićeva stajališta o organizacijskoj i umjetničkoj suvremenosti hrvatskog kazališta.

Budući da 1905. u Varaždinu nema uvjeta za stalno kazalište, osječko Hrvatsko kazališno društvo preuzima inicijativu, tim više što zahvaljujući Milčetićevo razrađenom planu, ali i Anti Pinteroviću, Osijek ulazi u državni proračun za osnutak kazališne družine, zapravo profesionalnog ansambla. Da je atmosfera usključala u kazalištu i oko kazališta, dokazuje i gostovanje Josipa Freudenreicha u *Graničarima*. Odjeven u kostim Grge, on na pozornici kazališta u Gornjem gradu, prije predstave recitira Preradovićevu budnicu *Zora puca bit će dana*, a gledatelji razgaljeni ovom neočekivanom podrškom podigli su glumca na ramena i nosili ga po zgradi.⁵⁶

U sljedeće dvije godine prikupljena su znatna sredstva (grad, županija i Sabor), preinačuje se unutarnjost kazališne zgrade, Radoslav Bačić objavljuje *Pravila Hrvatskog kazališnog društva* prvo u *Narodnoj obrani*, potom i u samostalnoj brošuri,⁵⁷ a 22. srpnja 1907. za prvog intendant Hrvatskog narodnog kazališta potvrđen je Nikola Andrić,⁵⁸ poslije odustajanja svoga glavnog protivnika Milana Marjanovića. Prikupljeno iskustvo u Miletićevim sezonama, te za Hreljanovićeve

⁵⁴I. M. (Ivan Milčetić), »Hrvatsko kazalište«, *Narodna obrana*, IV, 175. i 176. Osijek, 31. srpnja i 1. kolovoza 1905., str. 1. i 1. – 2.

⁵⁵Određen broj originalnih Milčetićevih dopisa pohranjen je u arhivu Odjeka za povijest hrvatskog kazališta Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU. Kuverta Ivan Milčetić i u dokumentaciji zagrebačkog Hrvatskog narodnog kazališta pod pojedinim godinama.

⁵⁶*Narodna obrana* V, 66. Osijek, 21. ožujka 1906., str. 1. – 2.

⁵⁷*Pravila Hrvatskog kazališnog društva u Osijeku*. Prva hrv. dionička tiskara. Osijek, 1907., str. 11.

⁵⁸Kronologiju događanja 1906. i osječkih priprema za otvorenje Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku 7. prosinca 1907. iscrpno je teatrografski potkrijepio i povijesno vrednovao Dragan Mucić u knjizi: *Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku 1907*. Izdavač: Hrvatsko narodno kazalište. Osijek, 1967., str. 165.

i Mandrovićeve intendanture pojačani opseg odlučivanja (izbor i provedba repertoara, posebno poslije ukidanja Opere) bile su Andrićeve objektivne prednosti za preuzimanje osječkoga kazališta. Iako opterećen nepotrebnom polemikom iz 1906. koja je digla na noge čelništvo Društva hrvatskih književnika, među inim Milivoja Dežmana i Milana Ogrizovića, u obranu Miletićeva moralnog lika,⁵⁹ Andrićev repertoarni i organizacijski model temeljno se zasniva na spoznajama njegova nikad imenovana uzora. No dok je Miletić imao na raspolaganju ansambl s osvjedochenim kvalitetama, Andrić ga tek treba oformiti, pa osim pojedinaca (čeških i slovenskih pjevača), većinu dramskih glumaca preuzima iz trupe Petra Ćirića. Ta dosada nedovoljno istaknuta činjenica (akcentiralo se gostovanje Novosađana u Osijeku do dan prije službenog otvorenja Hrvatskog narodnog kazališta) otkriva Andrićevu intendantsku promišljenost. Naime osim skupnih i pojedinačnih gostovanja zagrebačkog kazališta u Varaždinu, Ćirićeva trupa, gotovo sigurno pod Milčinićevim utjecajem 1905. i 1906. pretežno izvodi hrvatske dramatičare te su njezini članovi izvedbeno spremni preuzeti srodne realizacije u novoj kazališnoj sredini. Trupa Petra Ćirića gostovala je 1904. u Osijeku, a u ožujku 1906. izvodi sljedeće drame: Šenoa *Diogenes* (gostovanje Milice Mihičić), Freudenreich *Graničari*, Crna kraljica, Kumičić *Petar Zrinjski*, Tomić *Barun Franjo Trenk*, Car Emin *Zimsko sunce*, Grund *Sirota djevojka*, Duval-Hennequin *Domišljati Anatol*, Sardou *Cyprinne*, Tolstoj *Uskrsnuće*, Gorki *Na dnu života*.

Nikola Andrić se duže pripremao nego li bio intendantom, a u realizaciji pragmatičnog izbora naslova (francuske konverzacione komedije, Ibsen *Neprijatelj naroda* i *Sablasti* te Dragošić *Posljednji Zrinjski*, Freudenreich *Graničari*, Pecija Petrović *Tetralogija iz ličnog života*) oslanja se na zagrebačko kazalište (prijevodi, posudba likovne opreme). Iako će tek Srgjan Tucić 1909. u modernističkom smislu koncipirati repertoar, a proces repertoarne i interpretativne europeizacije osječkog Hrvatskog narodnog kazališta dovršiti Joza Ivakić u Drami i Mirko Polić u Operi tijekom Prvog svjetskog rata, Andrić je odredio odlike njegove nacionalne i kulturne posebnosti u odnosu na zagrebačko kazalište kao središnje i mjerodavno mjesto nacionalne scenske kulture.

Povijesno dugotrajnom i mukotrpnom sazrijevanju uvjeta za utemeljenje Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku pridonijele su i diletantske predstave, ako

⁵⁹ Antonija Bogner-Šaban, »Nikola Andrić u zrcalu kazališne povijesti«. U: *Novi sadržaji starih tema. Studije i rasprave*. Kapitol. Zagreb, 2007., str. 157. – 196.

ne svojom brojnošću, a ono stalnim obnavljanjem svijesti o vlastitim umjetničkim mogućnostima što je bilo sljedećih godina, sve do najnovijeg doba, presudni čimbenik za ustrajavanje umjetničkog djelovanja Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku.

BEGINNING BEFORE THE BEGINNING

S u m m a r y

The paper discusses the significance of the amateur performances in Osijek from the mid-19th century until 1907, that is, the time of the foundation of the Croatian National Theatre in the city. On the basis of the material available it should be concluded that the twenty or some amateur performances of comedies put on in various premises in the city (Tvrđa, Upper and Lower City) and various stages (the Generalate, theatre buildings, hostelrys) in their language (from mere hints of Croatian to total translations from Germany literary originals) awakened and encouraged the national awareness in Osijek. This fact is important since the amateur performances corresponded in time and in poetics with individual components of the formation of Osijek theatrical life, particularly with the guest appearance of the Nov Sad Serbian National Theatre and the Croatian *Land* Theatre in Zagreb, contributing to the enrichment of the cultural atmosphere during the foundation of the second professional theatre in Croatia.